

Ako bi tedaj nastale v državi take razmere, ki bi vplivale na spremembo vrednosti dinarja, da bi ne odgovarjal vrednosti 26.5 mg čistega zlata, potem je upnik upravičen zahtevati od dolžnika toliko, da prejme ekvivalentno vrednost v papirnatih dinarjih. V obratnem slučaju, če bi vrednost dinarja narastla, pa je dolžnik upravičen zahtevati zmanjšanje plačila.

Problem lastniških cerkva in samostanov v pravni zgodovini Jugoslovanov.*)

Dr. jur. et phil. Jos. Zontar.

U. Stutz,¹ ki je zamislil 1895 glavno in še danes vladajočo teorijo »lastniške cerkve« za germansko - romanski svet, vidi temeljni znak pravnozgodovinskega instituta v lastnini ali boljše lastninski oblasti na cerkvah, ki se izraža ne le v imovinskopravnem razpolaganju, marveč tudi v popolni oblasti v strogo cerkvenih stvareh. Ker je Stutzu samostanska cerkev pravno središče samostana, velja isto za »lastniški samostan.« Oba instituta sta mu specifično germanskega izvora, ki imata svoje korenine v ger-

*) Uporabljam kratice: DHC = Fr. Rački, *Documenta historiae Croatiae periodum antiquam illustrantia* (Monum. spect. hist. Slavorum merid. VII. Zagreb 1877); CD = *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, sabrao T. Smičiklas, E. Laszowski, M. Kostrenčić II.—XV. Zagreb 1904—1934. MHJ = *Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium*. V. VI. Zagreb 1894, 1898; GMBH = *Glasnik zem. muzeja u Bosni i Hercegovini, Sarajevo*; ZRG = *Zeitschrift d. Savignystiftung f. Rechtsgeschichte*.

¹ U. Stutz, *die Eigenkirche als Element d. mittelalterlich-germanischen Kirchenrechts*. Berlin 1895, id., *Realencyklopädie f. Protestant. Theologie u. Kirche* herausgegeben v. Herzog—Hauck, Bd. XXIII. Leipzig 1913, 366 sl. H. v. Schubert, *Geschichte d. christlichen Kirche im Frühmittelalter*, Tübingen 1921, 27 sl., 163 sl., 261 sl., 369, 547 sl.; M. Dolenc, *Dušanov zakonik*, Ljubljana 1925, 40; R. Kušej, *Cerkveno pravo katoliške cerkve*, 2. izd. Ljubljana 1927, 47 sl., 195 sl., 529; V. Vaněček, *Základy právního postavení klášterů a klášterního velkostatku ve starém českém státě. č. 1. Zakladatelska práva* (Prace ze semináře československ. právních dějin, vyd. Prof. dr. Jan Kapras, č. 18.) Praha 1933, 94—107.

manski dobi cerkvenega prava in ki sta se razširila v zvezi s fevdalizacijo cerkvenih naprav v 10. in 11. stoletju. Zemljiški gospodje so zgradili na svojih obsežnih posestvih kapelle, pri katerih so nastavljali in odstavljali duhovnike ter si lastili cerkvene dohodke. Tudi pozneje, ko so nastale iz kapel farne cerkve, so jih smatrali zemljiški gospodje še vedno za zasebno last, s katero so razpolagali kakor z ostalimi svojimi nepremičninami.

Nasprotno pa so iskali Francozi (P. Imbart de la Tour, P. Thomas, J. Declareuil in dr.)² izvore našega instituta v pravnem redu in socialnem ustroju pozne antike. Mnogo pristašev je pridobil tudi A. Dopsch,³ ki veže pojav lastniških cerkva z zemljiškim gospodstvom. (Podobno V. Ernst, V. Fuchs, M. Torres, M. Handelsman, deloma tudi A. Pöschl.) Nove smeri je ubral Stutzov učenec, H. F. Schmid,⁴ ki je preiskal pravne temelje organizacije fara na zahodnoslovenskih tleh ter ugotovil pri polabskih Slovanih, Čehih in Poljakih elemente podobnih pravnih institutov, ki pa ne kažejo enotne strukture lastniške cerkve v germansko - romanskem svetu in sežejo ponekod v dobo, ko Slovani še niso poznali zemljiškega gospodstva kot oblike gospodarske organizacije. S tem je bilo postavljeno vprašanje slovanske lastniške cerkve oziroma samostana. H. F. Schmid se je dotaknil v svojih obsežnih delih tu pa tam tudi vzhodno in južnoslovenskih prilik.⁵ Po njegovih stopnjah želim ponazoriti v splošnih obrisih ta zanimivi problem za pravno območje Slovencev, Hrvatov in Srbov s posebnim ozirom na srednji vek. Pri tem moram upoštevati tudi ugotovitve bizantologov, zlasti A. Steinwenterja,⁶ ker so se na jugoslovenskem

² J. Declareuil, *Histoire générale du droit français des origines à 1789*. Paris 1925, 68 sl.

³ A. Dopsch, *Wirtschaftliche u. soziale Grundlagen d. europäischen Kulturentwicklung* 2. izd. II. 1924, 230, 245; *Deutsche Literaturzeitung* 53. Jg. Leipzig 1932, 373; A. Pöschl, *die Entstehung des geistlichen Benefiziums*, *Archiv. f. kat. Kirchenrecht* 106. Bd. 1926, 40 sl.

⁴ H. F. Schmid, *die rechtlichen Grundlagen d. Pfarrorganisation auf westslavischen Boden u. ihre Entwicklung während d. Mittelalters*, I. d. *ZRG kanon.* Abt. 46. 1. (1926), 1—161; II, d. 48. 1. (1929), 264—358; 49. 1. (1929), 235—562, 50. 1. (1930), 354—671; III. d. 51. 1. (1931) 202—456.

⁵ *ZRG kanon.* Abt. 51. 1. (1931) 279, 351—385, 394 sl., 399 sl. 413 sl.

⁶ A. Steinwenter, *die Rechtsstellung d. Kirchen u. Klöster nach den Papyri*. *ZRG kanon.* Abt. 50. 1. 3—19.

ozemlju deloma ohranile, deloma so bile prevzete bizantinsko-pravne uredbe.

Pogosto se omenjajo v naših virih primeri, ko razpolagajo gospodarji s cerkvami in samostani kakor z drugimi deli svoje »lastnine.« V tradicijah briksenske cerkve⁷ izročajo zemljiški gospodje v drugi polovici 11. stol. polovico, četrtno oziroma šestino cerkve sv. Daniela v Grabelni vesi na Koroškem. Govore o »*pars ecclesie, quam hereditario jure possederunt*«. V Železni Kapli se omenja zemljiški kompleks s četrtno ondotne cerkve.

Splitski nadškof Pavel je zapustil 1030 v svoji oporoki Marijino cerkev »*de Paludo*« mestnemu načelniku ali priorju Prestanciju, ki jo je izročil dalje svojemu sinu Črnu. Prior Črne pa jo je prepustil ob svoji smrti sinu Dabru, ki je bil opat samostana sv. Štefana »*non in consanguineorum hereditatem sed in possessionem servorum dei s. Stephani*«. Dejanski prenos lastnine je izvršil Dabro šele ob smrti ter poudaril v listini, da sorodniki nimajo pravice lastiti si to cerkev.⁸

Skupina oseb, ki je 1064 prepustila v Trogirju svojo cerkev sv. Dujma novo ustanovljenemu ženskem samostanu, je stavila kot pogoj, da prejme njihov zastopnik pravico, voditi gospodarske posle in da ne sme samostan razen njih priznavati nikogar za svojega gospodarja.⁹

Zemljiški gospod Peter Črne, ki je ustanovil okoli 1080 samostan in cerkev sv. Petra v Selu pri Splitu, jih je obdaril med drugim tudi s tretjino cerkve sv. Martina, katero je kupil od duhovnika Germana.¹⁰ V Dobrinju na Krku je zgradil in opremil l. 1100 Dragoslav cerkev sv. Vida ter določil, naj pripade po njegovi smrti sinovom ter njih potomcem. Ko ne bo več potomstva, prevzame cerkev kapitelj v Dobrinju. Podobno določa 1230 Pariježić za svojo cerkev sv. Jurija v Dobrinju.¹¹ Duhovnik Peter v Splitu se imenuje l. 1173. »*possessor ecclesie s. Michaelis in Sabulo, quia pertinebat ad me jure predecessorum meorum*.¹²

⁷ Fr. Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev III. 100 št. 146, 102 št. 150, 111 št. 171, 154 št. 258, 192 št. 274; 111 št. 173.

⁸ DHC 39 sl. št. 30, 40 sl. št. 31, 61 sl. št. 44, 120 sl. št. 102; splošno VI. Mažuranić, Prinosi za pravnopovjesni rječnik. Zagreb 1908—1922, 132—142 s. v. crkva.

⁹ DHC 66 sl. št. 46.

¹⁰ DHC 127—136 št. 111.

¹¹ MHJ VI. 428 sl. št. 1, 4 sl. št. 3.

¹² CD II 133 št. 128.

Za hrvatsko ozemlje med Gvozdom (Kapeljo) in Dravo naj navedem značilne primere iz 14. stoletja. Pred kapitljem v Čazmi je prodal 1335 magister L a d i s l a v svoj zemljišni kompleks v Račici s pritklinami, med katerimi navaja tudi »porcio in ecclesia b. Stephani prothomartiris ipsum contingenti«. ¹³ Plemiči iz Topolce so razmejili l. 1353 svojo dedovino tako, da je prejel vsak tretjino kapele sv. Kozme in Damijana, tretjino pokopališča in »tributum fori«. ¹⁴ Zemljiški gospodje, ki so se 1377 pravdali pred bosenskem kapitljem v Djakovu, so zahtevali zase tudi četrtino cerkve sv. Petra v Pačinti. ¹⁵

V srbskem pravnem ozemlju so posebno pogosti primeri »l a s t n i š k i h c e r k v a,« ki so predmet lastninske pravice posestnikov. Prodajajo, zamenjavajo in darujejo jih, ne da bi pri tem pravnem prometu izgubile cerkve svojega bistvenega namena. Vladarji darujejo cerkve in samostane zlasti Hilandaru na Atosu, toda po svoji vrhovni oblasti, ki izhaja od časov prvih Nemanjev, tudi odvezemajo zopet cerkve Hilandaru, da jih dajejo drugam. Tako je izročil kralj Dušan hilendarsko cerkev sv. Petra Koriškega pri Prizrenu menihu Gregorju v dosmrtni užitek. Ako bi pa želel omenjeni menih prebivati v vladarski zadužbini sv. Arhangelov, mu stavi v njem na razpolago dva »bratska deleža«. Podobno je bilo s samostanom sv. Nikolaja Orehovskega pri Čustendilu in drugod. Toda nas ne zanimajo taki primeri javnopravnega značaja, mnogo bolj »baštinske« cerkve plemstva (vlastele in vlasteličičev) in duhovščine (popov in menihov). Pri tem pa moramo upoštevati, da niso bili sloji v srednjeveški Srbiji tako zaključeni kakor na zahodu, da je bil možen prehod še v 14. stol. iz sloja meropahov v sloj vlastele ter obratno padec iz reda vlasteličičev med nesvobodne »otroke«. Od številnih »baštinskih« cerkvic naj navedem cerkev Spasa Mladena Vladojevića in njegovega rodu (1348), Janeza Krstnika vlasteličiča Ivanka Pribišti-tovića v Štipu (1350), sv. Nikolaja na Psači vlastelina Vlatka (1355), sv. Vavedenja v selu Kukanu vlastelina Obrada Dragosalića (1387) ter samostan M. B. župana Vlkoslava v dolini Morave pri Paračinu. L. 1360 ga je daroval Hilandaru, toda sinova Crep in Držman sta dosegla vrnitev samostana. Sin vojvode Crepa, pop Benedikt Crepović, je postal

¹³ CD X 199 sl. št. 143; o pomenu kapitlja prim. Lj. Ivančan, Čazmanski kaptol (1232—1932), Croatia sacra II. Zagreb 1932, 101—149.

¹⁴ CD XII 179 sl. št. 131.

¹⁵ CD XV 267 sl. št. 194.

iguman in gospodar »baštinskega« samostana ter ga je vodil nad 40 let.¹⁶

Po socijalni pripadnosti in številu upravičencev, ki razpolagajo s cerkvami in samostani, moramo razlikovati:

1. Cerkve in samostani rodov (hišnih ali bratskih skupnosti i. t. d.). V dalmatinskem primorju in na otokih je bilo zelo mnogo patrimonijalnih »opacij,« o katerih pričajo razvaline stavb s skromnimi dimenzijami in primitivno stavbeno tehniko (Lj. Karaman), ki segajo deloma tja v dobo hrvatskega narodnega kraljestva nazaj. Bile so prav za prav le kapele z nadarbino za klerika, ki se je zval »*abbas et rector ecclesiae*«. ¹⁷ Oblast nad cerkvicami so vršili rodovi ustanoviteljev, katerih člani se zovejo »*hereditarii ecclesie*«.

Značilno je, da srečavamo isti naziv »*heres*« v srednjeveških virih polabskih Slovanov in Poljakov s pomenom gospodarja ali zaščitnika (patrona) cerkve. ¹⁸ »*Hereditarii*« v Dalmaciji ponekod navajajo, od koga izvira njihova pravica. Ustanovitelji navadno postavljajo za opata koga iz svoje srede ali bližnjega sorodnika, ako je klerik, sicer pa tretjo osebo, toda s pridržkom, ako bi bil pozneje med ustanovitelji kak klerik, je upravitelj cerkvice dolžan odstopiti dotičnemu kleriku del cerkvenih dohodkov. Pod vplivom kanonskopравnih določb poudarjajo pozneje »*hereditarii*,« da ne postavljajo koga za opata, ker pripada rodu ustanoviteljev, marveč ker je vreden dostojanstva in nadarbine. Vobče sodelujejo »*hereditarii*« pri vseh pomembnejših pravnih poslih, ki tičejo njihove cerkve. Skupaj z opatom oddajajo zemljišča cerkve v zakup, v posestnih spo-

¹⁶ A. Solovjev, Odabrani spomenici srpskog prava, Beograd 1926, 125 sl. št. 63, 137 št. 67, 150 sl. št. 72, 155 sl. št. 75; isti, Jedno sudjenje iz doba kneza Lazara, Arhiv za pravne i društ. nauke, Beograd XXXV. 1. 1929, 188—197; T. Taranovski, Istorija srpskog prava u Nemanjićkoj državi III.—IV. d. Beograd 1935, 16, 19, 30, 33, 35, 57—61; 62; 78; 81; 95 sl. 97 sl. 106. A. Grujić, Lična vlastelinstva srpskih crkvenih predstavnika u XIV i XV veku, Glasnik srpskog naučnog dr. XIII (7), 1934, 47—67; isti, Jedna docnija interpolacija u hrisovulji kr. Vladislava I., ib. 200—203.

¹⁷ J. K. Jireček, Geschichte d. Serben II. 1. Gotha 1918, 84; id. Staat u. Gesellschaft im mittelalt. Serbien III. (Denkschr. d. Wiener Akad. d. Wiss., phil. hist. Kl. 58. Bd. 1914) 43.

¹⁸ ZRG kanon. Abt. 49. 1. 347—361, 553; 50. 1. 451 sl., 51. 1. 399.

rih vrše na čelu obhodne komisije s križem v roki razmejitelj, skrbe tudi za popravo cerkvenih stavb.¹⁹ i. t. d.

Cerkveni krogi so skušali odpraviti pravice »*hereditarijev*«. Zato je priporočil 1222 papeški legat dubrovniškemu plemiču Ivanu Gunduliću in njegovi soprogi Dobroslavi, ki sta zgradila ter bogato obdarovala benediktinski samostan v Višnjici, naj ga izročiata rimskemu papežu v neposredno varstvo. Opata naj izvolijo samostanski bratje brez vpliva »*hereditarijev*«. Bratje ustanovitelja in njegovi potomci se ne smejo imenovati »*hereditarii ecclesie*«, marveč le svetovalci in zaščitniki samostana.²⁰ Kdo ne bi primerjal tega pojava s stremljenjem nemških samostanov v 11. stol. otresti se odvetništva plemičev-ustanoviteljev! Tudi oni so se zatekli pod neposredno zaščito papeža.

Podobne prilike so morale biti tudi na dalmatinskih otokih na pr. na Braču, kjer so se pri povaliski opatiji sv. Janeza v 15. stol. borili »ustanovitelji« s hvarskim škofom, ki je skušal ukiniti patronatno pravico plemičev. Zmagali so patroni in še tja do 18. stol. predlagali upravitelje cerkve.²¹ L. 1579 omenja apostolski vizitator na tem otoku še mnogo cerkvic, pri katerih ima »svojta« pravico izbrati si duhovnika.²²

V jedru hrvatske narodne države med Neretvo in Gvozdom, kjer je bivalo med drugimi tudi pleme Lapčanov, je sprejel 1183 *Stanko*, sin Petra iz omenjenega plemena nekega *Prediko* za svojega pobratima.²³ Dal mu je delež pri vsem, kar je skupnega njegovemu rodu, tako »*de ecclesiis*«, kakor tudi glede ostale rodovne posesti. Podaril je pri tem, da je prispeval pobratim »*quando edi-*

¹⁹ GMBH XLIII. 1931, 37 št. 1. (1186) CID IV. 400 št. 353 (1249), VI. 675 št. 567 (1289), IV. 611 št. 527 (1255); GMBH XLIII. 38 št. 2 (1193), CD VIII. 490 št. 397 (1318), IX. 201 št. 162 (1324); V. 523 št. 985 (1270), VI. 20 št. 22 (1273), VII. 148 sl. št. 133 (1275), GMBH XLIII. 38 št. 3, 52 št. 27 (1275), CID IV. 365 sl. 325 (1248), V. 451 št. 916 (1267).

²⁰ CID III. 216 sl. št. 190, 399 sl. št. 345 (1234). H. Brunner — v. Schwerin, Grundzüge d. deutschen Rechtsgeschichte 8. izd. Leipzig 1930, 147 sl.

²¹ J. Ostojić, Povaljska opatija, Narodna starina IX. 2. 1930, 149 do 184, zlasti 163 sl.

²² A. Jutrović, Apostolska vizitacija otoka Brača g. 1579., Croatia sacra III. 1933, 71—87; Mažuranić, Prinosi... 1419 sl. s. v. svojat.

²³ CD II. 186 sl. št. 182; Vj. Klaić, Hrvatska plemena od 12. do 16. stol. Rad jugoslov. akad. 130. 1897, 18 sl., 59—66.

ficare ceptimus cum parentela nostra in Lapco . . . ecclesiam, tu . . . ad collectam partem dedisti sicut omnes«. Kako krepko se je v plemenu Lapčanov držala rodovna skupnost, kaže ravno posest omenjenega Stanka. Pred zadrskim mestnim sodiščem je njegov sin Jurislav podaril »*pro anima*« vas Kokičane samostanu sv. Krševana v Zadru, toda tega pravnega posla ni odobril župan. Ko so bile 1202 radi vojne prekinjene zveze Zadra z zaledjem, je obnovil rod Lapčanov svojo oblast nad vasjo Kokičani ter se ni oziral na razsodbo svetnih in cerkvenih oblasti v Zadru. Šele nad 150 let pozneje je dal L u d o v i k I. uvesti opata sv. Krševana po pristavih v posest sporne vasi, pa še pri razvodu so skušali rodovni člani prevarati odposlanca.²⁴

V popisu fara zagrebške škofije iz l. 1334, ki ga je sestavil I v a n arhidijakon goriški, se omenjajo pogosto cerkve »*in possessione filiorum*« . . . ali »*de generatione*«²⁵ . . . Za nekatere primere rodovnih skupnosti se da ugotoviti iz listin, da so kmalu razpadle, z njimi so bile deljene tudi cerkvice. Leta 1347 so pri delitvi posestev pred kapitljem v Čazmi določili, da dobi vsak polovico cerkve sv. Nikolaja s pokopališčem vred. Pri tem se potegne mejna črta po sredi cerkvene stavbe.²⁶ Podobno sta se 1344 pogodila sinova A b r e s Petrom, sinom Stepka, da je pripadel prvima vzhodni del posesti s polovico cerkve sv. Jurija in polovico pokopališča poleg nje, zahodni del z drugo polovico cerkve pa Petru.²⁷ Da ne bi nastali glede cerkva v razdeljenih zemljiških kompleksih spori, so določile stranke na pr. 1367 pred zagrebškim kapitljem, da preide s prenosom lastninske pravice tudi patronatna pravica do cerkve, ki stoji na dotičnem delu zemljišča. Pravica prezentacije ostane le pri cerkvah, ki so v posameznem deležu.²⁸ O priliki prezentacije se je zbralo l. 1345 v cerkvi sv. Damijana na Rabu 23 upravičencev iz posameznih rodov.²⁹ Ako se niso mogli zediniti na enega kandidata, se je utegnilo zgoditi, da je

²⁴ CD III. 179 sl. št. 178 (1182), III. 2 sl. št. 3 (1201), IV. 46 št. 42 (1238), 56 št. 49 (1238), 59 št. 52 (1238), 75 št. 71 (1239), 82 št. 77 XII. 513 sl. št. 394 (1358), XIII. 69 sl. št. 54 (1360), 79 sl. št. 60 (1360), 90 št. 63 (1360), 102 št. 73 (1361), 106 sl. št. 76 (1361).

²⁵ Starine IV. 203, 206 sl. 211, 213, 217, 220, 222, 224.

²⁶ CD XI. 393—395 št. 301.

²⁷ CD XI. 142 sl. št. 106.

²⁸ CD XIV. 80 sl. št. 51.

²⁹ CD XI. 258 sl. št. 195.

investiral škof oba predlagana klerika, vsakega na polovico beneficija.³⁰

V 14. stoletju so razpadale rodovne skupnosti povsod na jugoslovanskih tleh; vzporedno s tem si lasté posamezniki pravico patronata pri bivših rodovnih cerkvah. Morali pa so podleči v sporu ob dokazu, da je bila cerkev zgrajena in opremljena od celega rodu.³¹ Vobče je ta oblika lastniških cerkvic izginjala, ako ni prešla v eno izmed naslednjih dveh vrst.

2. Cerkve oziroma samostani duhovnikov. Duhovnikova oblast na cerkvi je nastala deloma s tem, da so bile škofijske cerkve prepuščene nižjim duhovnikom. Iz podeželskih občin Krka s središči Baška, Dobrinj, Vrbnik in Omišalj, kjer je igrala duhovščina važno vlogo v notranji organizaciji že v 12. in 13. stoletju,³² imamo primere, da so duhovniki kot mali zemljiški posestniki tudi sami zgradili cerkvice ter jih »dotirali« z nepremičninami. Dasi se v jadranskem primorju zaradi strogih predpisov celibata ni mogla razviti dedna lastnina duhovnika v razmerju do njegove cerkvice, ki je del njegovega posestva, vendar ne manjka značilnih poskusov, zagotoviti svojo cerkvico bližnjim sorodnikom, ako bo kateri izmed njih »pop«, na pr. bratu ter njegovim moškim potomcem (1487). Ako bi ne bilo sinov, pa naj preide cerkvica na sinove bratove hčere, končno na starešino bratovega rodu. Ako bi mu kdo odvzel cerkvico, naj ostane bratovemu rodu cerkveno premoženje. L. 1527 je določil pop Papič v Baški v svoji oporoki, da prepušča kapelo sv. Mihaela v Baški dragi nečaku popu Petru z obveznostjo bogoslužja. Za njim imajo pravico do cerkvice moški potomci brata, ako bodo duhovniki, v nasprotnem primeru določi dediča iz bratovega rodu omenjeni Peter sam. Ako pa so zapustili duhovniki svoje cerkve drugim klerikom izven svojega roda skupno s cerkvenim premoženjem in obveznostjo, da opravijo določeno število maš za ustanovitelja, so kmalu prešle v posest samostanov ali kapitljev oz. drugih cerkva.³³

³⁰ CD XI. 508 sl. št. 388 (1349).

³¹ Vjesnik zemalj. arhiva u Zagrebu XVIII. 186, 211, 215; CD X. 593 sl. št. 420 (1341).

³² Wl. Namyslowski, das Gerichtswesen nach den in kroatischer Sprache verfassten Rechtsdenkmälern d. kroat. Küstengebiets (Przewodnik Historycznoprawny II. 1931). 150 sl.

³³ MHLJ VI. 4 sl. št. 3, 325 sl. št. 216; 76 sl. št. 10, 428 sl. št. 1, 157 sl. št. 89; Vjesnik drž. arhiva u Zagrebu VI. 1934, 25 sl. št. 22.

Lastninska in dedna pravica svečnikov do njihovih cerkvic se je mogla razviti krepko le v pravoslavnem svetu srbske države srednjega veka. Tam je bilo mnogo malih »baštinskih« (očevinskih) cerkvic in samostanov v rokah nižje in višje duhovščine. Primer župana Dimitrija, ki je postal menih David ter 1281 sklenil v Dubrovniku delovršno pogodbo za gradnjo cerkvice v Brodarevi (župa Ljubovići) ni osamljen.³⁴ Še v 15. stol. (1434) je v bogatem Novem Brdu posinovil menih Savatij popa Bogdana ter mu zapisal polovico »cerkve moje baščine«.³⁵ Mnoge take cerkvice so postale sicer odvisne od kakega zemljiškega gospodarstva in izgubile s tem svojo gospodarsko samostojnost. S tem so prenehale biti primer druge vrste lastniških cerkva. Zlasti samostan Hilandar je pridobil obilo malih cerkva in samostanov, saj je v dobi gospodarskega viška v začetku 14. stol. imel 30 upravnih okrajev s približno 360 vasi od Halkidike do Sev. Srbije, Slavonije in Bolgarije. Ko so pa uničili Turki v teku 14. in 15. stoletja balkanske države, je prenehala v Srbiji srednjeveška oblika zemljiških gospodarstev, razsula se je posest cerkva in samostanov; takrat se je poživela oblika svečeniških cerkvic v dedni lastni ni popovskih rodbin, ki so stremele ohraniti ta vir dohodkov svojim potomcem. Obdržale so se tja do 19. stoletja na pr. v kotlini Skoplja.³⁶

3. Cerkve in samostani zemljiških gospodarstev. Pojav, ki ga nazivamo s splošnim izrazom »zemljiško gospodarstvo« za jugoslovansko ozemlje še ni razčiščen; o tem pa drugod. Cerkev te vrste je bila zgrajena po zemljiškem gospodu za dušne potrebe podložnikov ali pa je prišla po kakem pravnem opraviilu v okvir zemljiškega gospodarstva. Ponekod se zato ujemajo farne in gospodarstvene meje.

Sem spadajo primeri iz slovenskega ozemlja.³⁷ Toda biti si moramo svesti, da je na naših tleh razvoj zemljiških go-

³⁴ Gr. Čremošnik, Istoriski spomenici dubrovačkog arhiva III. 1. Beograd 1931, 65 sl. št. 143.

³⁵ A. Solovjev, Odlabrani spomenici 202 št. 118; drugi primeri pri R. Grujiću, Srednjevekovno srpsko parohijsko sveštenstvo, Skoplje 1923, 15, 56 sl. in dr.

³⁶ J. Hadži-Vasiljević, Prosvetne i političke prilike u južnim srpskim oblastima u XIX. v. Beograd 1928, 1 op. 1. O sličnih razmerah v Rusiji prim. ZRG kanon. Abt. 50, (1930) 469.

³⁷ M. Kos, Zgodovina Slovencev od naselitve do reformacije, Ljubljana 1933, 117, 126 sl., E. Klebel, Zur Geschichte d. Pfarren u. Kirchen

spodstev (na pr. Višnjegorskih, Spanheimov in dr.) vezan na nemški gospodarski in pravni red. Pod njegovim vplivom so se razširile lastniške cerkve plemičev v 10. stol. posebno na Koroškem, v 11. stol. pa tudi na Štajerskem in Kranjskem. Za naše kraje je veljala tudi karolinška zakonodaja, ki je predpisovala minimalno dotacijo cerkva, razvila se je posebna cerkvena imovina, na katero spominja še danes ledinsko ime »videm« v bližini mnogih naših mest in vasi.³⁸ Le na slovenskih tleh se je krepkeje razvil poseben pravni institut cerkvenih ali samostanskih odvetnikov,³⁹ ki so — tako moremo trditi — tuji slovaškemu pravu. O tem več drugod.

Na hrvaškem ozemlju so izšle iz plemenske organizacije nekatere rodbine velikih zemljiških gospodov, ki so absorbirali plemensko posest, jo zaokrožili ter s spretno roko podredili svobodne kmete in občine. Baboniči, ki so imeli na svojih posestvih mnogo »dednih« cerkva, so 1321 podarili samostanu M. B. v Kostanjevici cerkev sv. Jurija pri Žumberku, ki je bila njihova »jure hereditario«.⁴⁰ Pavel Šubič, ki je zgradil na svojem gospodstvu poleg Skradina cerkev sv. Janeza Krstnika, ji je odmeril »dos«, toda vse ostane »in nostro arbitrio«, upravo vodijo bibrirski knezi sami.⁴¹ Največ dokazov za samovoljno razpolaganje s cerkvami in kapelami imamo iz zemljiškega gospodstva krških Frankopanov.⁴² Ker cerkvica M. B. na Glavotoku ni prinašala dohodkov, jo je prepustil 1445 knez Ivan nekemu Dujmu v zakup z obveznostjo, da daje desetino in druge služnosti svečeniku, ki ga bodo pri omenjeni cerkvici postavili Frankopani. Isti knez je podaril 1464 svojemu služabniku fratru Gujašiču cerkev sv. Janeza na Sužanu ter mu dovolil svobodno razpolagati z njo. Knez Štefan je celo plemiča Oštreheriča nagradil za zvesto službovanje s tem, da mu je dal cerkev sv. Janeza Krst. v Modruši in dovolil, »slobodno i oblastno to kapelo udržati i oddavati po svojih rokah komu njemu drago« ter najeti kaplana zanj. Fran-

Kärntens, Carinthia I. 115. I. 1925, 26, 28; 116. I. 1926, 3, 7, 13 sl. 17, 50. L. Hauptman, Grofovi Višnjegorski, Rad jugoslov. akad. knj. 250 (112), 1935, 215—239.

³⁸ J. Kelemina, Pravne starine slovenske v filološki luči. Glasnik muzej. dr. za Slov. XIV. 1933, 89 s. v. videm.

³⁹ Vančček, o. c. 97—100.

⁴⁰ CID IX. 30 sl. št. 22.

⁴¹ CID VIII. 331—336 št. 289 (1299).

⁴² Starine XX. 17, MIHJ VI. 240 sl. št. 146, 206 sl. št. 122, MIHJ V. 37.

kopani so razpolagali z nadduhovništvom v Gacki, Vrhovini in Dabru ter dosegli ustanovitev lastne škofije v Otočcu (1461 do 1535)⁴³ S tem se je približevala njihova oblast oni deželnega kneza Friderika III., o čigar vplivu na imenovanje (nominacija) škofov istočasno ustanovljenega ljubljanskega škofijskega sedeža nam priča pismo devinskega in reškega kapitana Gašparja Ravbarja z dne 22. jul. 1493, ki obljublja vrniti postojnsko zastavno pismo 10.000 zlatnikov, ako podeli Krištofu Ravbarju ali enemu izmed njegovih sinov ljubljansko škofijo ter doseže potrebno dovoljenje papeža Aleksandra VI.⁴⁴

Najvišjo stopnjo organizacijske dovršenosti je doseglo zemljiško gospodstvo na srbskih tleh, kjer so se križali kulturni krogi Dalmacije in prefinjenega Bizanca. Z bizantinskim nazivom »*ktitorstvo*«⁴⁵ označujejo srbski viri pravno razmerje gospodarja do njegove cerkve ali samostana. Po bizantinskem vzoru razpolagajo srbski ktitorji z »baštinskimi«⁴⁶ cerkvami, ki jih morejo graditi z »zgonom«⁴⁷ svojih »sebrov«. Izročajo jih z vsem premoženjem kakemu sorodniku ali podložniku oziroma darujejo kakemu samostanu za »mehotijo«. Dovoljujejo na pr. dosmrtni užitek samostana neki vlastelinki. Po mili volji izkoriščajo delovno moč podložnikov svojega samostana ter dovoljujejo celo tujim osebam naturalne rente iz samostana (»*komat*« ali »*adelfat*« = bratski delež). Ktitor je mogel posegati tudi v notranje prilike samostana ter določati igumana. Ker srednjeveška Srbija ni imela farne organizacije, ki bi nudila oporo nižji duhovščini, zato je pomenila zakonodaja carja Dušana tako velik napredek, da ga primerja H. F. Schmid⁴⁸ z reformami Karla Velikega. V čl. 45 je v načelu priznal Dušanov zako-

⁴³ H. F. Schmid, Grundzüge u. Grundlagen d. Entwicklung d. kirchlichen Zehntrechts auf kroatischen Boden während d. Mittelalters, Šišičev zbornik 1929, 433 in op. 48.

⁴⁴ Izv. listina v drž. arhivu na Dunaju, repert. 24. Krištof Ravber, škof ljubljanski 1497—1536.

⁴⁵ Steinwenter, n. n. m.; R. Grujić, Svetogorski azili za srpske vladarce i vlastelu posle kosovske bitke, Glasn. skop. nauč. dr. XI. 5, 1932, 71 sl., V. Marković. Ktitori, njihove dužnosti i prava, Prilozi za književnost V. I. Beograd 1925, 100—124; recenzija H. F. Schmid v ZRG kanon. Abt. 47 (1927) 530—539.

⁴⁶ ZRG, kanon. Abt. 51. I. 366, 397.

nik⁴⁷ »očevinske cerkve« plemstva. Nihče ni smel takih cerkva podrejati patriaršijski cerkvi brez gospodarjevega dovoljenja, toda pristojni škof je smel vršiti tudi nad cerkvijo zemljiškega gospoda »duhovno delo«. Preden je postavil gospodar pri svoji cerkvi popa, ga je moral blagosloviti škof. Še več! Čl. 65 je predpisal minimalno »dos«, popovo ždrebije, tri zakonite njive, proste davkov ali robot. Ako bi zanemarjal ktitor dolžnosti do svoje cerkve, mu je mogel patriarhov sabor odvzeti vse pravice, kar se je zgodilo celo samostanu Hilandarju v dobi kneza Lazarja.

Zadnja vrsta lastniških cerkva se še najbolj približuje obliki lastniške cerkve na germansko-romanskih tleh. Toda na jugoslovanskih tleh je bil razvoj prekinjen v velikem delu z vpadom Turkov.

4. Cerkve in samostani naselbinskih (teritorijalnih) edinic. Povsod na jugoslovanskih tleh so prevzele teritorijalne edinice, — tu preje, tam pozneje — funkcije plemenskih organizacij. O njihovem razvoju pripravljam posebno primerjalnopravno študijo. Take edinice so deloma prevzele, deloma same zgradile na skupni zemlji svoje kapele ter jih vzdrževale s perijodičnimi dajatvami ali pa jih opremile z nepremičninami. Na zunaj se je kazal seveda močan javnopravni značaj, toda v jedru je vršila zajednica napram svojemu duhovniku funkcije zemljiškega gospodarstva. Svobodne plemenske občine na Hrvatskem so imele svoje zборе v javnih poslih poleg svojih cerkva »u klupi«, tam so sklepale pravne posle, razsojale spore, duhovnik je zaprisegal stranke ter izstavljal po potrebi listine. Pri cerkvah so se vršili živahni sejmi.⁴⁸ Oblast nad cerkvami so imeli župani občin, v bližini dalmatinskih mest najdemo »kaštalde«. Še v Vinodolskem zakoniku iz leta 1288,⁴⁹ ki je poln sledov starejše organizacije, se omenjajo občinske cerkve, ki jih nadzirajo občine tudi v tem pogledu, ali vrše duhovniki redno predpisane cerkvene funkcije. Kjer so prišle občine pod oblast zemljiških gospodov, izginjajo pravice županov. V »istrskem razvodu«, ki ga stavi M. K o s⁵⁰ v sredo 15. stoletja, imajo le častno nalogo »obsluževati in osvečevati cerkev« ali »kandel užigati«. Ker je stala cerkev sv. Voldriha

⁴⁷ M. Dolenc, Dušanov zakonik, Ljubljana 1925, 34 sl., 45, 181, 183; T. Taranovski, Istorija srpskog prava u Nemanjićkoj državi I. Beograd 1931, 49 sl., 104, 110, 210.

⁴⁸ R. Lopašić, Oko Kupe i Korane, Zagreb 1895 10 sl.

⁴⁹ M. Kostrenčić, Vinodolski zakon, Rad 227. (1923), 145—157, 194; MHJ VI. 363 sl. št. 243.

na meji treh občin, so jo prisodili sicer momjanskemu komunu, toda sosednja piranska in kaštelska občina sta prejeli pravico vsako leto »storit čtet« določeno število maš in skupno z momjansko občino postavljati in vzdrževati duhovnika. Na dalmatinskih otokih (Brač, Mljet, Koločep, Hvar itd.) so nastale vaške in otoške občine (*universitas insulae*), ki igrajo podobno vlogo pri svojih cerkvah.⁵¹

V opisanih vrstah lastniških cerkva in samostanov, med katerimi so bili možni prehodi iz ene skupine v drugo, se javljajo pravice gospodarjev, ki jih zovejo »*jus hereditarium*«, »baština«, ki so morale biti prvotno še daleko bolj obsežne.

Primitivno pravo Jugoslovanov v starejši dobi ni moglo poznati pojma »p r a v n e o s e b e,«⁵² ki se je razvil v rimskem pravu in šele ob koncu srednjega veka prešel v druga prava. Tudi v srbskih virih iste dobe po mojem mnenju ni možno videti v vsaki omembi svetnika izraza misli o cerkvah in samostanih kot pravnih osebah. Le veliki samostani, zlasti vladarjeve zadužbine in Hilandar so uživale izjemen položaj. Zato se mi zdi razumljivo, da so se smatrali ustanovitelji cerkva in samostanov za lastnike. Toda z izrazom »moja« ali »naša« ali »baštinska« cerkev ni bil mišljen abstraktni pojem rimsko prave lastninske pravice kot popolne pravne oblasti nad kako stvarjo. Tudi germansko prava lastnina je bila sprva o se b n a pravica, ki se je ravnala po sloju, kateremu je pripadal lastnik.⁵³ Ko je pričela Cerkev v večjem obsegu vplivati na Germane, se je bila vsebina germanske lastninske pravice že močno razvila. Premagala je že tesne vezi hišne skupnosti ter pričela izločevati posebne imovine. Južni Slovani pa še niso bili tako daleč v svojem razvoju. Zato moremo upravičeno govoriti o pravnem institutu »s l o v a n s k e« lastninske pravice,⁵⁴ ki se je torej

⁵⁰ M. Kos, Studija o istarskem razvodu, Rad 240. (1931), 198 s. v. crekva; MHJ VI, 19, 27, 44, 69 sl.

⁵¹ Na pr. V. Lisičar, Koločep nekoč i sada, Dubrovnik 1932, 188—191 (listina od 1515, 14. junija).

⁵² S. Reicke, Stiftungsbegriff u. Stiftungsrecht im Mittelalter ZRG LIII. german. Abt. 1933, 247—276.

⁵³ O. Dungen, Über die Freiheit des Eigentums im Mittelalter, ZRG german. Abt. 53. (1933), 287—291; G. Krek, Lastnina na divjačini (Spomenica Mauroviću) 1934, 226 sl.

⁵⁴ Kadlec-Taranovski, Prvobitno slovensko pravo pre X. veka. Beograd 1924, 85 sl.; Wl. Namysłowski, Zarys serbskiego prawa majątkowego w wiekach srednich, Lwów 1925, 3 sl., H. F. Schmid, die rechtlichen

bistveno ločila od prej omenjenih po okoliščini, da so tvorile vse nepremičnine nedotakljivo in nedeljivo osnovo hišne skupnosti ali »zadruga«. Zato je še pozneje odkupna pravica bližnjih sorodnikov veljala tudi za »lastniške cerkve«. O tem pričajo primeri hrvatskega in srbskega pravnega ozemlja. Ako so se udeležili pravnega posla odsvojitve, so izgubili pravico terjati odsvojeno »dedovino« nazaj.

Pri takem stanju tudi Cerkev sprva ni mogla za dušni blagor vernikov pridobiti posebnih pravic do nepremičnin. Ni se mogla izločiti posebna cerkvena imovina kakor pri germanskopravni lastniški cerkvi.

Šele z razkrojem hišnih in bratskih skupnosti in z razvojem zemljiških gospodstev, ki so razpolagala s številnimi zemljišči in imovinskimi deli, je nastala tudi pri nas oddeljena cerkvena nepremičina. Najlepše in najdlje se je držala imovinska skupnost pri pravoslavnih svečeniških cerkvicah, kjer sta imovina gospodarja in cerkve istovetni.

Osebnorazmerje med gospodarjem cerkve in duhovnikom dolgo ni bilo pravno določeno. Utegnil je biti uslužbenec gospodarja, kar velja za zemljiško gospodstvo in teritorialno edinico. Dušanova zakonodaja ga je skušala socialno dvigniti, toda do one višine ni došel kot na slovenskem in pozneje tudi na hrvatskem ozemlju, kjer so prodrli germanskopravna načela zajma ali fevda. Iz tega se je moglo razviti obilo vrst podeljevanja cerkvenih služb poznega srednjega veka,⁵⁵ toda tam, kjer so ostali temelji slovanskega pravnega reda krepki, ni bilo mesta za fevdništvo. O razmerju med fevdništvom in slovanskim pravnim redom pa so še nujno potrebne temeljite študije.⁵⁶

Ker niso odločali pri ustanovitvi in ohranitvi »lastniških cerkva« zgolj idealni nameni, marveč močno tudi gospodarski, prišteva H. Oppikofer⁵⁷ »lastniško cerkev«

Grundlagen... ZRG kanon. Abt. 51. l. 334, 377 sl., 380, 383 sl., 394 sl., 401., isti, recenzija Vanččkove knjige, Zaklády právního postavení... v ZRG kanon. Abt. 54. (1934), 436—443.

⁵⁵ K. Fröhlich, die Rechtsformen der ma. Altarpfründen, ZRG kanon. Abt. 51. (1931), 457—543.

⁵⁶ Pripravlja jo H. F. Schmid; prim. Lehnswesen u. slavische Rechtsordnung, VIIe Congrès International des Sciences Historiques, Résumés des communications présentées au Congrès. Varsovie 1933 II. t. 442—444.

⁵⁷ H. Oppikofer, das Unternehmensrecht in geschichtlicher, vergleichender und rechtspolitischer Betrachtung, Tübingen 1927, recenzija H. Meyerja v ZRG german. Abt. 48. l. 544 sl.; M. Kos, Zgodovina Slovencev 127; R. Grujić, Lična vlastelinstva... 60 sl.

med vrste srednjeveških gospodarskih podjetij. V slovenskem ozemlju južno od Drave so pobirali lastniki lastniških cerkva desetino od njih, nasprotno pa se zdi, da je patrijarh ni jemal od svojih cerkva v teh krajih. Kako važno vlogo so igrale »lastniške cerkvice« pri kolonizaciji in gospodarskem dvigu južnosrbskih pokrajin, priča primer cerkve M. B., ki jo je zgradil dijakon Dragoje v planini Belasici nad Gabrovim na carski zemlji. Vladar mu jo je potrdil na državnem zboru v Skoplju 21. maja 1349 »da jest taj crkv slobodna na vjeki i ovaj dijak Dragoje s svojim t sninom da priebivajut u njej slobodno«. Ker je smel naseljevati pri cerkvi svobodne ljudi, od koder bi prišli, se je kmalu razvila vaška naselbina, ki je obdelala zemljo daleč naokrog. Iz cerkvice je nastal večji samostan, ki se omenja še v dobi Dejanovičev. Vso gospodarsko korist pa je užival lastnik cerkve. Nastoj podobnih cerkva je pospešil, kakor poudarja R. Grujić, čl. 26. Dušanovega zakonika, ki je oprostil vse take cerkvice državnih dajatev. Sledove »lastniških« cerkva iz 14. in 15. stol. najdemo še danes v številnih razvalinah v južni Srbiji.

Ugotavljam torej, da so nastale na jugoslovanskih tleh »lastniške cerkve«, ki so se v jedru naslanjale na slovaško vezano »lastninsko pravico«, toda jugoslovanska tla so bila močno prepojena s starimi kulturnimi vplivi, pozneje je prodiralo vanj območje nemškega in ogrskega pravnega reda. Zato je jugoslovanska pravna zgodovina tako zanimiva in njen sintetični prikaz tako potreben.⁵⁸

⁵⁸ Ogrskega pravnega vpliva nisem dovolj upošteval, ker trenutno pravnozgodovinska strokovna literatura v madžarščini pri nas ni dostopna. Vprašanje pomena cerkvic na plemensčinah bosanskega plemstva pa vobče ni obdelano iz pravnozgodovinskih vidikov.

